

A művész és a mítoszok

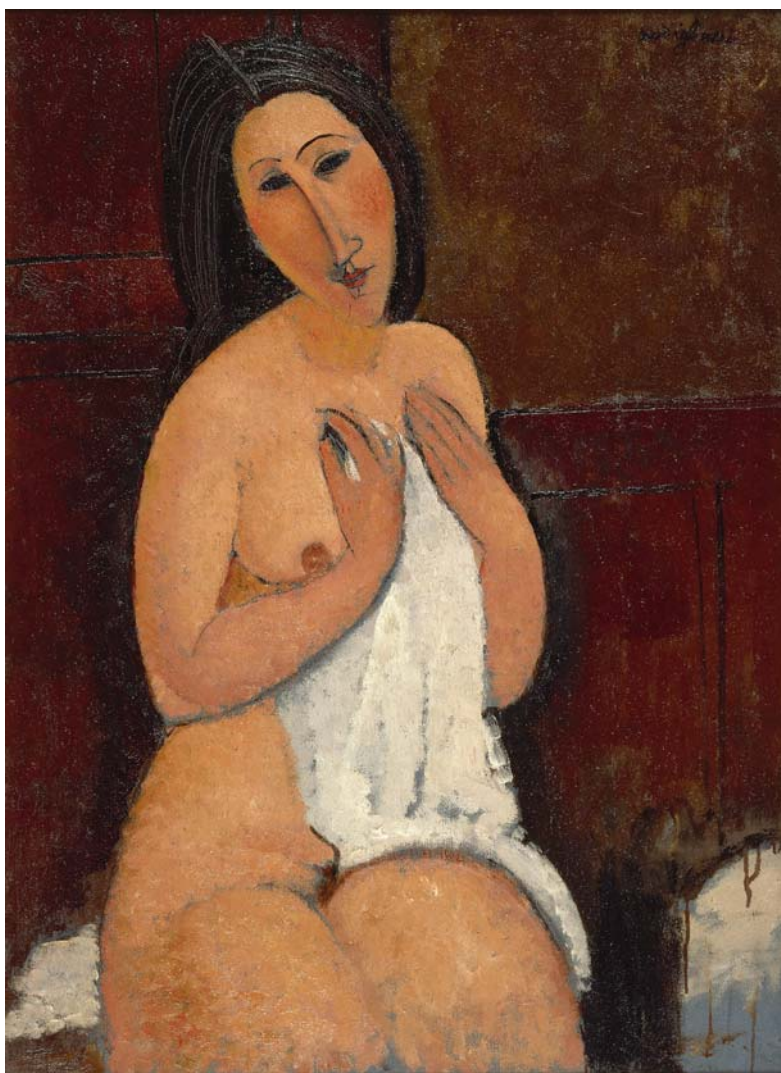
Modigliani

Magyar Nemzeti Galéria, 2016. X. 2-ig

RÓZSA T. ENDRE

Leginkább André Salmon a bűnös, aki regényes könyvet írt *Modigliani* életéről. Egy szenvedélyektől fűtött emberről, akit üzletembernek szántak, de aki szembefordult a családjával, hogy művész lehessen Párizsban – állította Salmon. Azonban egy szó sem igaz a történetből. Giccses sablon. Gerard Philippe is hasonlóan síkos lejtőre keveredett, amikor vadromantikus bohémként játszotta el az olasz művészt a *Modigliani* életéről forgatott filmben. Dajkamese. A hamis beállításért persze a forgatókönyvíró a felelős, nem a kiváló francia színész. Fél évszázada ennek, és akkoriban nem kis értelmiségi ellenszenvet váltott ki *Modigliani* életének felhabosított változata. Az ellenszenv máig nem múlt el nyomtalanul, viszont a *Modigliani*-művek árai az egekbe szöktek. Az ellent-

AMEDEO MODIGLIANI:
Ülő akt inggel, 1917, olaj, vászon,
92x67,5 cm
© LaM – Lille Métropole Musée
d'art moderne, Villeneuve

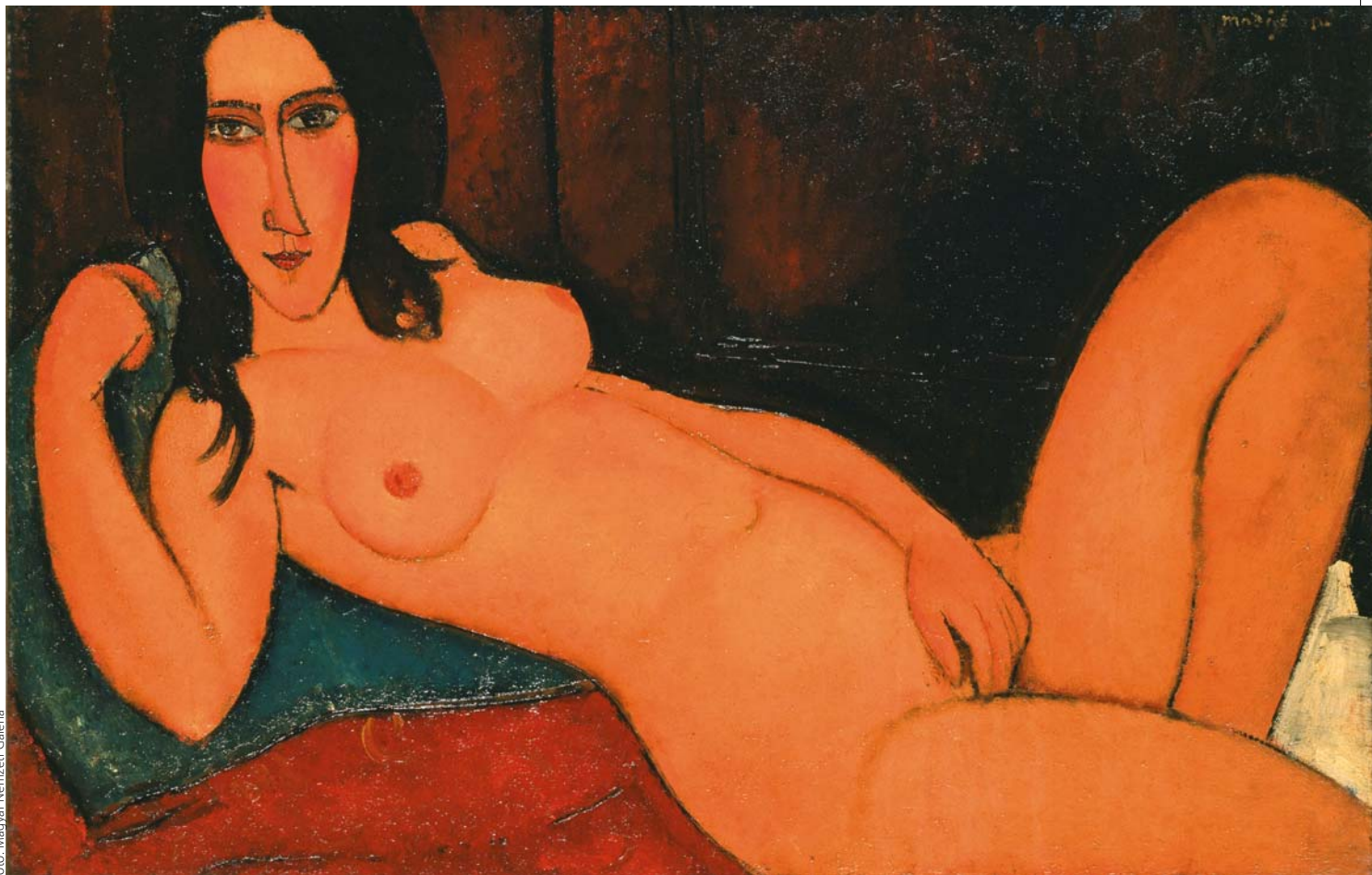

mondásos helyzetben egyszerre számíthat sikerre és kritikára egy *Modigliani*-kiállítás, jelen esetben a Nemzeti Galéria tárlata. Nehezíti továbbá a situációt, hogy képtelenség szabadon válogatni a művek közül. A vezető múzeumok nagy kedveléssel vadásznak a releváns anyagokra, hogy megrendezhessék a saját értelmezésű *Modigliani*-kiállításukat, emiatt a kulcsfontosságú művek ritkán kapnak szabad jelzést.

Nem könnyű korszakokra osztani egy rövid életművet. 1906-ban érkezett Párizsba *Modigliani*, mindössze 22 éves akkor, még művészpálánta. Négy éven keresztül festett és rajzolt, majd 1910-től újabb négy éven keresztül szobrokat készített, de a rajzolást sem hagyta abba. Az időszak rajzai szobrászatához kapcsolódnak. 1914-ben felhagyott a szobrászattal, visszatért a festészetéhez, és mindhalálig hű maradt a műfajhoz, némi tematikai variációval. Ezek az időpontok jelölték ki az életmű sarokpontjait és természetesen a kiállítás támpontjait is, amelynek korlátait a művek elérhetősége is megszabta. A LaM (Lille Métropole Musée d'art moderne, d'art contemporaine et d'art brut) nagyon gazdag Dutilleul–Masurel-gyűjteménye adta a kiállítási anyag gerincét, amelyhez sok más fontos intézmény és magángyűjtő járult hozzá művek kölcsönzésével. A kiállítás koncepciója a LaM-ban alakult ki, az ottani bemutatkozás után érkezett az anyag Budapestre, és a zárás után Helsinkibe utazik tovább a Finn Nemzeti Galériába.

Modigliani korai művészete, a szobrászati időszakát megelőző négy esztendő nem hozott magával igazán jelentős műveket. Közepeseket annál inkább, sőt néha harmatgyengéket, és a szobrászati időszak rajztermése is ingadozó. Helyénvaló Mies van der Rohe figyelmeztetése: „Less is more”, a kevesebb több. Használt volna, ha néhány rajz itt is, ott is kimarad a bemutatott anyagból. A kezdet holtpontján úgy lendül át a kiállítás koncepciója, hogy a korai művekhez hozzácsatolja *Modigliani* három gyönyörű fejszobrát, noha azok már a következő négy évben készültek, és körük rendezői a párhuzamba állítható kortársak műveit. Brâncuși két szobráról a maga készítette fotók harmonikusan illeszkednek, ami nem nagy csoda, hiszen Brâncuși volt *Modigliani* tanítómestere, azonban Lipschitz, Henri Laurens szobrai vagy Picasso 1908-as rajzvázlata kissé a kubizmus hatását sugallják, ami nem igazán helytálló. Továbbá itt kaptak helyet *Modigliani* szobrászatának történeti előzményei, így a Louvre-ból kölcsönzött csodálatos görög női márvány fejecské, amelynek közel ötezer éve, a kikiáltás korbán csiszolták simára a tízcentis arcát. Az egyiptomi művek szintén a Louvre gyűjteményéből származnak. Hozzávetőleg háromezer éve készítették a két lenyűgöző alkotást

fotó: Magyar Nemzeti Galéria

– egy halotti kultusztárgyat és egy fáraóarcmászt. A korszakban divattá vált néger szobrászat hatását egy Guro maszk képviseli. A fából faragott, festett maszk a 20. század elején készült Elefántcsontparton. Jóval hitelesebb lenne a Gabon, Egyenlítői Guinea és Kamerun területén élő fang néptörzs Ngil maszkjának a bemutatása, éppen a jellegzetesen elnyújtott „modiglianis” arc- és fejforma miatt.

Jó lelkiismerettel nehéz Modiglianit csempülni, mert végül mindig előkerül valami mentség. Művészetének még a rossz válaszai is jó kérdéseket vetnek fel. Enigmatikus művész, kabbalista háttérrel (ezt a kérdést később még érintem). Készített egy nagyszerű rajzsortozatot, vélhetően 1908 és 1914 között. Hogy egészen pontosan mikor, képtelenség megállapítani. Falba ütköznek a datálási próbálkozások. Egyedül ez a néhány rajzsortozat ábrázolja a mozgást az egész életműben. Modigliani minden más szobra, rajza és festménye kihívóan statikus. A rajzok kb. 25x20 centiméteres papírlapokra készültek kék tussal, és aktokat ábrázolnak, mozgásban. Néhány zseniálisan odavetett tusvonás. Szerencsére a Nemzeti Galéria kiállítási anyagába is belekerült az egyikük.

1910-től Modigliani szobrásznak tartotta magát, de 1914-ben váratlanul felhagyott a kőfaragással. Fával keveset, bronzsal soha nem próbálkozott. A szobrászi pálya odahagyását hallgatólagosan azzal szokás elintézni,

hogy a betegsége kényszerítette rá. Való igaz, a tébécés tüdőnek nem használ a kőpor. De az alkohol, a hasis és a heroin sem gyógyszer. Négy év alatt Modigliani kb. 30 szoborfejet készített, és két álló figurát. Egyik egészalakos szobra az Ausztrál Nemzeti Galéria gyűjteményének része Canberrában. Az ember nagyságú női akt összefonja karját a hasa előtt. A kiállítási koncepció egyik kidolgozója, Jeanne-Bathilde Lacourt, a LaM kurátora azt kívánja bizonyítani, hogy Modigliani az emberiségnek szentelt templomot tervezett építeni, és minden szobrát ahhoz készítette. A kiállítást kísérő alapos katalógus közli Lacourt tanulmányát, amiben leginkább a Khmer Birodalom templomépítészetre, Nietzsche filozófiájára és az alkímia titokzatos Smaragdtáblájára hivatkozik. Ezzel szemben már többen felhívták a figyelmet arra, hogy a Modigliani vonatkozó szövegében lévő Dávid-csillagokat és más jeleket helyesebb a Kabbala szimbólumrendszerében értelmezni. A gyanús templomötlet eredetét ismerjük, Paul Guillaume műkereskedőtől származik. Modigliani megfestette Paul Guillaume portréját, és a kép bal alsó sarkába némi iróniával odaírta: Nova Pilota, azaz új kormányos.

Jacob Epstein, a New York-i születésű angol szobrász önéletrajzában leírja egyik látogatását Modigliani párizsi műhelyében. Műtermének szűkös odúja helyett Modigliani az udvaron dolgozott, egy fejet faragott. Amikor leszállt az este, az álló aktot, ami szinte biztosan azonos az Ausztráliában lévő szoborral, körberakta tíz hosszúkás fejszoborral. Gondosan megöntözte a fejek tetejét, majd gyertyákat állított rájuk. A meggyújtott lángok vibráló kört alkottak, az akt felé néző hosszúkás arcokon táncoltak a fények, a közepén álló, összefont karú, tökéletesen kerek hasú és mellű nőalak monumentálissá magasodott a lobogó fényhullámokban. Árnyak és fények vibráltak a szélben. Faragott

AMEDEO MODIGLIANI:
Fekvő akt kibontott hajjal,
1917, olaj, vászon, 60x92,2 cm
© Oszaka Város Modern
Művészeti Múzeuma, Oszaka

AMEDEO MODIGLIANI:
Kariatida, előlnézet, 1914 előtt,
kréta, papír, 427x263 mm
magángyűjtemény, tartós letét
© LaM – Lille Métropole Musée
d'art moderne, Villeneuve-d'Ascq

követ, vizet és tüzet használó performanszt komponált Modigliani, alakzatba rendezett szobrai köré megidézte a törzsi rítusok elementáris művészetét. Azt tartom a leginkább valószínűnek, hogy Modigliani azért hagyott fel a szobrászattal, mert az útja végére ért, elfogyott a szobrászi mondanivalója.

A francia kurátor, Jeanne-Bathilde Lacourt hivatkozása Nietzsche-re viszont igencsak helytálló. Az *Im-igyen szóla Zarathustra* kedvenc olvasmánya volt a mellesleg meglepően művelt Modiglianinak. Nietzsche zsenikultusza megragadta az olasz művészt. Magyar kortársa, Ady Endre hasonlóan vélekedett. Modigliani folyton a zsebében hordta kedvenc Lautréamont-kötetét is, gyakran idézett belőle barátainak – azt például, hogy „Küzdeni a rossz ellen, ez a rossz túlzott tisztelete”. Újabb hasonlóság: Ady figyelt fel először Lautréamont-ra a magyar közegben. Két évtizeddel korábban, mint a franciák. (Leszámítva Modiglianit.) Nem akarom túlfeszíteni a párhuzamot, de sok a közös vonás. Az önromboló alkoholizmus és a halálos betegségük elhanyagolása. Például. A harmadik kedvenc Spinoza Etikája. Gondolom, mert a szefárd Spinoza család Modigliani saját ősei közé tartozott az anyai ágon. A kabbalah misztikus tudományába – aminek semmi köze a vulgáris kabala-hókuszpókuszhoz – Elijah Benamozegh, Livorno nagyzsinaágójának ezoterikus rabbija avatta be Modigliant. A judaista hatástörténeti összefüggések felkutatása az utóbbi években megkezdődött. A livornói nagyzsinaágó megsérült a háborúban, és a lebontott épület helyére modern zsinagógát építettek. Az előtte levő tér neve ma Piazza Eljahu Benamozegh. Nem akárci volt Modigliani rabbija. A kiállítás nagy hiányossága, hogy Modigliani zsidó vonatkozásait teljesen árnyékban felejtette.

AMEDEO MODIGLIANI:
Paul Guillaume, Novo Pilota, 1915,
olaj, karton, 105x75 cm
© Musée de l'Orangerie, Párizs,
Jean Walter és Paul Guillaume
gyűjteménye

1908-ban Modigliani önarcképet készített: nagy szakállal és fedett fejjel rajzolta meg önmagát mint fiatal rabbit. Ugyanerre a lapra, de fejjel lefelé odarajzolta a köznapi arcát, szakáll és fejfedő nélkül. Itt hagyta először a szemnyílást üresen. Későbbi portréiban gyakran festette meg úgy a modellt, hogy az egyik vagy mindkét szemnyílás üres. Ha a szem a lélek tükre, akkor minek a tükre a szem hiánya? Nehéz rendszert találni abban, hogy mikor rajzolt szemet, és mikor nem. Modigliani szerette a múzeumokat, és roppant művelt volt. Jól ismerte a művészettörténetet. Különösen a rényi madulaszemek megformálásában vélem felismerni Cimabue és a sienai festőiskola: Duccio di Buoninsegna, Sassetta, Dietisalvi di Speme hatását és az ő közvetítésükkel a bizánci ikon hagyományokat.

Két nagy műtárgycsoport adja a Nemzeti Galéria Modigliani-tárlatának szívet és lelkét – a portrék és az aktok –, amiket nézni és látni kell. A kínai mondás érvényes rájuk: többet ér egy kép, mint tízezer szó. Az egyalakos mellképek forrásvidéke az ikonfestészet, nem akarom elhessegetni magamtól ezt a gondolatot. Szabályt erősítő kivétel, hogy nagynéha két személy kerül azonos képre, de annak mindig jó oka van. Például házastársak. Az aktok mögött szintén nagy történelmi hagyomány áll. 1485-ben festette Botticelli a Vénusz születését. A kiállítás emblémájának választott Fiatal nő ingben kéztartása közel ötszáz évvel később pontosan idézi a Botticelli-mű főalakjának kéztartását. Néhány markáns előzmény: az *Alvó Vénusz*, Giorgione utolsó műve (1510 körül), Tiziano: *Urbinoi Vénusz* (1538), Goya: *Meztelen Maya* (1799 körül) vagy Manet: *Olympia* (1863). A múzeumokat bűjő Modigliani rendkívül jó vizuális memóriával rendelkezett. Egyik alkalommal tizenöt perc alatt rajzolta meg Cézanne *Vörös mellényes fiúját*, és minden színt megjelölt. Hajszálpontosan.

Portréinak egyik nagy sorozata a Montparnasse művészvilágának krónikáját mondja el. Kenneth Wayne mutatott rá, hogy Modigliani mennyire következetesen írja rá zsidó modelljeinek nevét a

foto: Magyar Nemzeti Galéria

forrás: Magyar Nemzeti Galéria

képekre, amivel közvetve önmaga zsidóságát demonstrálja és ünnepli. Mert fontosnak tartotta önmaga zsidó identitását. Minden felirat illeszkedik a kompozícióhoz. Hanna Orloff képén alulra a Chana, felülre héberül (ivritül) a Hana bat Rafael nevet írta. A kép szerepelt a *Modigliani, Soutine és montparnasse-i barátai* című kiállításon a Magyar Zsidó Múzeumban. Az akkori kurátorok és szakértők „Hana Bat Lefuel” alakban olvasták

ki a zsidó nevet, amely kínos hiba egy zsidó múzeumban. (Hanna Orloff apjának neve Rafael. Lefuel név nem létezik.) A keleti haszidizmus homályosabb világából Párizsba érkezett askenáz művészek örömmel fogadták maguk közé a szefárd Modiglianit; különösen szoros barátságot kötött Chaim Soutine-nal. Pedig nagyobb ellentétet nehéz elképzelni. Az arisztokratikus modorú, háromrészes bársonyöltönyt vagy gabardint viselő, mindennap fürdő Modigliani szárnyai alá vette az oroszországi mély nyomorúságból érkezett, magába forduló, faragatlan és zseniális Soutine-t. Megtanította neki például, hogy fogkefe is létezik a világon. Végredeleletében művei örökösének állítólag Soutine-t akarta megjelölni. Végredelet azonban már nem készült.

1917-ben a Berthe Weill galéria Modigliani-kiállítást rendezett. A kirakat előtt csődület támadt. Obszcénnek és pornográfnek találták az aktképeket. Nem sokkal a megnyitó után a helyszínre érkezett a rendőrség, és bezáratta a tárlatot. Akár köztük lehetett a budapesti kiállítás egyik nagy sztárja, az Oszakából érkezett *Fekvő akt kibontott hajjal*. A műkereskedelem manapság éppen ezeket az 1917–18-ban festett aktokat taksálja a legmagasabbra. 2015 novemberében 170 millió dollárért kelt el a Christie's árverésén az egyik *Fekvő akt*. Le Clézio a végtelen vágy halandó formáinak nevezte ezeket a képeket. De jóval nyersebb mondatokat is leírnak róluk. Hogy mi váltja ki az indulatokat? Leginkább az, hogy a hátukon fekvő, széttárt karú aktok nem pillantanak szemérmesen félre. Egyenesen és határozottan beletekintenek a néző szemébe. Ezek a képek nemcsak a férfiak, hanem a nők szexuális vágyairól is szólnak.

Modigliani igen fiatal kora óta tébécében szenvedett. 1919 telén állapota végzetesen megromlott, már vért köpött. Esméletlenül szállították be a Charité kórházba. 1920. január 24-én halt meg, tuberkulotikus agyhártyagyulladásban. Lipschitz halotti maszkot készített az arcáról, tizenkét példányban. Boltozatos homlok, beesett arc, megnyúlt orr. Mintha nem harminchat éves, hanem jóval több lenne. Később bronzöntvényt készített a gipszről. Man Ray ezüstszelatin fotókon örökítette meg mind a kísérteties gipsz-, mind a bronzmaszkot. A Modigliani halálát követő második nap hajnalán élettársa, Jeanne Hébuterne kiugrott egy ötödik emeleti ablakon. Nyolchónapos terhesen. Modigliani lánya, Jeanne ekkor két éves, a fia, Gérard, három. Modigliani nővére adoptálta a kislányt. Kiváló művészettörténész lett Jeanne Modigliani. A fiút a titkos szerető, a kanadai Simone Thiroux szülte, aki 1921-ben elhunyt, és szintén tébécében. A teljesen elárvult kislány a Vilette nevelőszülőkhöz került, később Gérard Thiroux-Vilette néven elvégezte a papi szemináriumot. Csak tizenhárom éves korában tudta meg, hogy Amedeo Modigliani az apja. Egy Párizs környéki település, Milly-la-Foret plébánosságát látta el, 2004-ben hunyt el. Haláláig őrzött egy portrét, Modigliani festette Simone Thiroux-ról, az anyjáról.

AMEDEO MODIGLIANI:
Női fej, 1912, kő, 58x12x16 cm
© Centre Pompidou, Párizs, Musée national d'art moderne/Centre de création industrielle